

Allegorese in de vroege Kerk | Henk ten Voorde, MA

In zijn boek *Tussen tekst en lezer: een historische inleiding op de Bijbelse hermeneutiek. Deel I: De vroege kerk – Schleiermacher* (2009), schenkt Arie Zwiep in de hoofdstukken over de vroege Kerk bijzondere aandacht aan de allegorese. Volgens de door Zwiep gehanteerde definitie zoekt de allegorische methode naar een verborgen betekenis achter de woorden van de tekst en beschouwt die als de diepere, eigenlijke betekenis (40). Omdat we in de context van *Marturia* in het bijzonder geïnteresseerd zijn in de vroege Kerk zal ik in dit artikel hoofdzakelijk stilstaan bij Zwieps bespreking van de allegorese in de eerste eeuwen.

Een leesbaar boek van een belezen auteur

Het boek dat Arie Zwiep heeft geschreven kan worden beschouwd als opvolger van het boek *Sleutel en slot. Beknopte geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek* van H.W. de Krijff. De eerste helft (ongeveer 200 pagina's) van het boek besteedt Zwiep aan de hermeneutiek in de vroege Kerk. Het eerste hoofdstuk wijdt hij aan allegorese als hermeneutisch fenomeen in de Griekse cultuur, het jodendom en de vroege Kerk. Dan volgen hoofdstukken over de joodse exegese, de vroege Kerk, en de Alexandrijnse en Antiocheense school (allegorische versus letterlijke Schriftuitleg). Een hoofdstuk over de Latijnse kerkvaders Tertullianus, Hiëronymus, Augustinus en Gregorius de Grote sluit de periode van de vroege Kerk af.

De middeleeuwen krijgen slechts 30 pagina's toebedeeld. In de rest van het boek beschrijft Zwiep de ontwikkelingen vanaf de Reformatie tot en met Schleiermacher. De keus om af te sluiten met Schleiermacher wordt ingegeven door het feit dat er met Schleiermacher een hermeneutische *Wende* (35) heeft plaats gevonden. In het nog te verschijnen tweede deel komt de ontwikkeling van de hermeneutiek in de twintigste en eenentwintigste eeuw aan de orde en wil Zwiep de balans opmaken.

In zijn voorwoord vertelt Zwiep dat één van zijn

meelezers zo geboeid was door het boek dat hij vergat uit de trein te stappen (viii). Ik kan me daar wel iets bij voorstellen. Het boek leest inderdaad als een trein. Zwiep is in staat om de uiterst complexe materie van de hermeneutiek op een aansprekende manier te verwoorden. Daarbij legt hij een enorme belezenheid aan de dag, die vooral tot uitdrukking komt in het notenapparaat.

Waarschijnlijk zal dit boek gebruikt gaan worden aan universitaire opleidingen. Ik acht het boek echter ook zeker geschikt voor HBO-studenten.

Henk ten Voorde, MA
Studeerde aan de Evangelische Theologische Academie en de Evangelische Theologische Faculteit, waar hij afstudeerde op de relatie tussen de vroegchristelijke eucharistie en het laatste avondmaal.

Oorsprong van de allegorese

De joods-christelijke allegorische uitleg vindt zijn oorsprong in de Griekse allegorese, geïnspireerd door het dualistische wereldbeeld van Plato. Daarin verwijst de aardse zichtbare werkelijkheid naar een onzichtbare werkelijkheid. Zo verwijst de letterlijke betekenis van de tekst naar de geestelijke betekenis ervan (44).

Philo, een Joods filosoof uit Alexandrië, gebruikte de allegorische methode om de heilige boeken van Israël verstaanbaar en acceptabel te maken voor de Griekse cultuur. Bij hem had allegorese een apologetisch motief (56).

Clemens van Alexandrië, die aan het hoofd stond van een catechetenschool, zette de allegorese voort in de traditie van Philo (158). Vooral Clemens opvolger, Origenes, is bekend om zijn allegorische schriftuitleg. Hij gebruikte de allegorese om problemen en schijnbare tegenstrijdigheden in de Bijbel te relativeren en glad te strijken. Met Clemens en Origenes is de allegorische schriftuitleg van de Alexandrijnse school spreekwoordelijk geworden.

Uiteindelijk zou de allegorische Schriftuitleg via de Latijnse kerkvaders Augustinus en Gregorius de Grote uitgroeien tot de dominante methode in de Middeleeuwen.

Aard en omvang van de allegorese in de vroege Kerk

Zwiep wijst er op dat het gebruik van de allegorese bij de schrijvers van het Nieuwe Testament eerder uitzondering is dan regel. Er is een beperkt aantal passages bij Paulus¹ en in de brief aan de Hebrreeën² die allegorisch genoemd kunnen worden. Maar over het algemeen waren de apostelen meer gericht op het historisch en profetisch verstaan van het Oude Testament (74).

Ook in de na-apostolische periode was allegorese niet vanzelfsprekend. Met name de 'Antiocheense school' benadrukte de letterlijke, historische uitleg van de Bijbel. Men wilde voorkomen dat via allegorese allerlei wezensvreemde elementen zouden binnensluipen. Anderzijds wilde men ook niet vervallen in star biblicisme (172,173). De benadering in Antiochië laat een gezonde correctie zien op de uitwassen van de allegorese. Het vormt een oproep om de exegese van de Bijbel niet los te maken van de letter van de tekst en van de historische context. Het Oude Testament dient gelezen te worden in de eigen historische context en niet christologisch te worden overladen (189).³

Maar ook bij kerkvaders die niet tot de Antiocheense school behoorden is een zekere terughoudendheid te bespeuren in het gebruik van de allegorese. Met name Tertullianus getuigt van een ingetogen bijbeluitleg. In zijn visie kan zowel letterlijke als allegorische uitleg tot onjuiste uitkomsten leiden. Hij zocht daarom naar richtlijnen voor Schriftuitleg, die hij overigens niet mechanisch wilde toepassen. De allegorese kon dan gedoceed worden ingezet om bijvoorbeeld de eenheid van het Oude en het Nieuwe Testament te benadrukken of wanneer bleek dat de letterlijke uitleg voor problemen zorgde (192-193). Bij Hiëronymus nemen we een vergelijkbare attitude waar. Hij kende grote waarde toe aan historische en filologische betekenis van de tekst (200).

Toch heeft ook de kampioen van de allegorese, Origenes, wel degelijk aandacht voor de letterlijke betekenis van de Schrift. Hij was echter beducht om te blijven steken bij de letterlijke betekenis en daardoor de geestelijke betekenis over het hoofd te zien. Dat was nu juist datgene waarvan hij Marcion⁴ en de Joden beschuldigde. Hun rigide letterlijke uitleg van de Bijbel resulteerde volgens Origenes in ketterij en ongelof.

Augustinus neemt een positie in tussen de

Alexandrijnse en Antiocheense school. Niemand heeft volgens Augustinus de waarheid in pacht en dat scheidt ruimte voor meerdere uiteenlopende interpretaties. Dat wil echter niet zeggen dat volgens Augustinus iedere interpretatie gelijkwaardig is (221-222).

Afbeelding: Augustinus

Geloofsregel

Het is opvallend dat veel auteurs in de vroege Kerk de (allegorische) uitleg van de Schrift plaatsen binnen het kader van de geloofsregel (*regula fidei*) van de Kerk. Zwiep geeft Irenaeus (149), Origenes (166-167) en Tertullianus (193) als voorbeeld. Ook de (allegorische) Schriftuitleg van Augustinus functioneert binnen het kader van het leergezag van de Kerk (218). Men kon zich dus niet zomaar iedere uitkomst van (allegorische) Schriftuitleg permitteren.

Dat alles neemt echter niet weg dat de allegorische methode leidt tot speculatieve uitkomsten die door niemand te controleren zijn. Zwiep geeft daar meerdere voorbeelden⁵ van en heeft het over "het allegorische kunst- en vliegwerk" (135) van orthodoxe en gnostische uitleggers. De allegorische interpretatie werd met name aangewend om van het Oude Testament een christelijk boek te maken. Het Oude Testament werd op die manier van de joden afgenomen en door de Kerk geannexeerd.⁶

Is allegorese noodzakelijk?

Een belangrijk motief voor allegorese was het behoud van het Oude Testament voor de christelijke Kerk. Uitgangspunt was hierbij de onopgeefbare verbonden-

heid van het Oude Testament met het evangelie van Jezus Christus (153). Vanuit de overtuiging dat de Bijbel (het Oude Testament!) het Woord van God is en ons ook vandaag nog iets te zeggen heeft (121,122) werd de allegorese ingezet om de afstand tussen tekst en lezer te overbruggen en zo de tekst te actualiseren. Zonder een waardeoordeel uit te spreken over de allegorese an sich, kunnen de uitgangspunten ervan gewaardeerd worden. Maar Zwiep gaat verder. Hij vraagt zich af of “de allegorische methode niet een wezenlijk aspect van het christelijk geloof naar boven weet te halen” en of “een christendom zonder allegorese (zonder mysterie) wel wenselijk of zelfs mogelijk” is (259). Hij ziet de allegorese als middel om het onzegbare ter sprake te brengen, iets dat met rationele taal niet mogelijk is.

Nu ben ik het wel met Zwiep eens dat waar het in het christelijk geloof ten diepste om gaat niet met het verstand is te doorgronden. Al onze woorden, hoe zorgvuldig gekozen, hoe waar ook, cirkelen om het mysterie van Gods liefde. Maar geldt dat niet evenzeer voor allegorische als voor letterlijke uitleg?

Ik begrijp ook niet goed waarom Zwiep zo'n welwillende houding aanneemt ten aanzien van de allegorese, terwijl hij toch ook de schaduwkant laat zien. Dat de methode werd gebruikt door de orthodoxie om het Oude Testament te behouden voor de Kerk is mijns inziens geen rechtvaardiging. De vraag is of het doel het middel heiligt. De Antiocheense school laat zien

dat het ook anders kan. Een historische en letterlijke uitleg hoeft niet te leiden tot de degradatie van het Oude Testament in een tweederangs boek. Sterker nog, het geeft het Oude Testament de status die het verdient, uiteraard in heilshistorisch perspectief.

Het boek van Zwiep levert een waardevolle bijdrage aan het inzicht in de allegorese in de geschiedenis van de (vroege) Kerk, maar zijn eenzijdige waardering van de allegorese werpt echter wel wat vragen op.

N.a.v. Arie Zwiep, *Tussen tekst en lezer: een historische inleiding op de Bijbelse hermeneutiek. Deel I: De vroege kerk – Schleiermacher* (Amsterdam: V.U. Uitgeverij, 2009), 453 pags.

Eindnoten

- ¹ De meest bekende perikoop is die over Hagar en Sara in Galaten 4:21-31. Andere voorbeelden zijn te vinden in 1 Corintiërs 5:6-8; 9:9; 10:1-11.
- ² Zwiep geeft geen tekstverwijzingen voor allegorese in de brief aan de Hebreëen maar noemt de passages over Melchisedek, de beschrijving van de tabernakel en de priesterdienst van Christus.
- ³ Het was gebruikelijk om via allegorese overal in het Oude Testament Christus te vinden. Zo ziet Justinus in het huwelijk van Jakob met Lea en Rachel in Genesis een zinnebeeld voor de verhouding van Christus met Israël (Lea) en met de christelijke kerk (Rachel). (*Dial.* 134.1-6).
- ⁴ Marcion maakte onderscheid tussen de, in zijn ogen, inferieure schepper in het Oude Testament en de liefdevolle God die zich in Jezus Christus openbaart. Hij weigerde om het Oude Testament aanvaardbaar te maken door middel van de allegorische methode. Zie Eginhard Meijering, 2004, *Geschiedenis van het vroege christendom : van de jood Jezus van Nazareth tot de Romeinse keizer Constantijn*, Amsterdam: Balans, blz. 213-216.
- ⁵ Zo ziet Justinus in de acht personen in de ark van Noach een verwijzing naar de achtste dag waarop Christus opstond uit de dood (*Dial.* 138.1-3).
- ⁶ Zwiep laat zien dat dit onder andere het geval is in de brief van Barnabas (130-132) en bij Justinus (145).